

ETICKÉ TYPY V ETICE KNIHY PŘÍSLOVÍ¹

David Javornický

ETHICAL TYPES IN THE ETHICS OF THE BOOK OF PROVERBS In the field of the ethics of the Book of Proverbs, the phenomenon examined in this article has barely been touched on by previous researchers. The term „ethical types“ has been coined to describe it. These bearers of ethical information are smaller than the basic literary unit, the statement. They are also smaller than the basic grammatical unit, the sentence. The ethical type fulfils the following three criteria. From the grammatical point of view it is a noun or the equivalent of a noun. It stands out because of the non-verbal nature of this type of ethical utterance. From the semantic point of view it refers to a person, not to an abstract quality. The ethical type thus stands out because of its personal character. And finally it is a word that is semantically explicitly moral. Analysis of the Book of Proverbs has shown that the phenomenon occurs so frequently in this book that the knowledge gained by examining it enriches our understanding of the ethics of the Book of Proverbs as a whole. The article ends with the proposal that ethical types be seen as a fourth type of morality language. It is also recommended that further research be carried out on ethical types in other books of the Old Testament. Interesting possibilities for applying them in contemporary ethics also come to light.

1 Úvod

1.1 Zkoumaný problém

Jak je zřejmé z přehledu literatury,² od 80. let 20 století se objevil zvýšený zájem starozákonních badatelů o etiku Starého zákona. Prací věnovaných etice mudrosloví je však stále málo. Prací soustředěných na etiku Přísloví³ je ještě méně. Při tom se na první čtení Př jeví jako kniha výrazně etická. Poté, co jsem se začal podrobněji etikou Př zabývat, objevil jsem pozoruhodný fenomén, který se v Př často vyskytuje. Tento fenomén téměř není popsán v relevantní literatuře. Objevují se o něm jen drobné zmínky.⁴ Zkoumaným fenoménem je drobný jazykový prvek. Tento prvek je z hlediska literárního menší než výrok,⁵ z hlediska gramatického menší než věta. Již

¹ Tato studie shrnuje hlavní výsledky výzkumu zachyceného v nevydané disertaci obhájené na ETF UK v Praze. JAVORNICKÝ, D. Etické typy v etice knihy Přísloví. Praha: b. n., 2003.

² Viz kapitolu „1.2 Etika Př – přehled bádání“.

³ Dále: Př.

⁴ Viz kapitolu „1.2 Etika Př – přehled bádání“.

⁵ Termínem „výrok“ označuji elementární literární celek. Toto označení je žánrově neutrální. Zpravidla je v Př výrok totožný s veršem, může být ale rozsáhlejší.

tento prvek je nositelem etické informace. Rozhodl jsem se tento fenomén blíže prozkoumat. Postupoval jsem induktivně. Zajímalo mne, jak by se daly charakterizovat společné znaky jednotlivých představitelů fenoménu. Tyto znaky jsem shrnul v operační definici.⁶ Pro označení fenoménu jsem zvolil termín „etické typy“.⁷ Na základě operační definice jsem vyselekoval úplnou množinu „etických typů“. Tyto typy jsem pak zkoumal postupem popsáním v kapitole věnované metodice.⁸ Zjistil jsem, že se jedná o fenomén v Př natolik statisticky významný,⁹ že poznatky získané jeho studiem významně přispívají k chápání etiky Př jako celku.¹⁰ Poznatky ohledně tohoto fenoménu mne vedou k návrhu chápat jej jako svébytný druh jazyka morálky.¹¹ Doporučuji zabývat se jeho studiem i v jiných knihách Starého zákona a aplikovat poznatky o něm i v soudobé etice.

1.2 Etika Př – přehled bádání

Od šedesátých let 20. století lze pozorovat mezi starozákonními badateli zvýšený zájem o mudroslovnou literaturu,¹² s ním souvisí i zvýšený zájem o Př.¹³ Od osmdesátých let 20. století lze pozorovat také obnovený zájem o etiku Starého zákona.¹⁴ Zvolené pole výzkumu, etika Př, leží tedy v průsečíku dvou oblastí zvýšeného badatelského zájmu. Následuje základní přehled bádání o etice Př,¹⁵ ve kterém jsou zdůrazněny hlavní linie výzkumu. Je smutnou skutečností, že badatelé mezi sebou téměř nevedou žádný diskurz.

B. W. Kovacs (1974) předkládá hypotézu o třídním charakteru etiky Př, konkrétně Př 10–29. Předkládá tři definice třídní etiky, „class-ethic“. Mi-

⁶ Viz kapitolu „2.1 Operační definice etického typu“.

⁷ Ve volbě termínu navazují na H. Delkurta (1993, s. 12), který mluví o „die Typisierung dieser Gruppen als Gerechte und Weise oder Frevler und Toren“ i přímo o „Typos des Gerechten“. Dále navazují na W. Janzena (1994, s. 12–13), který mluví o „nuanced typology of character“.

⁸ „2.2 Metodika“.

⁹ Viz kapitoly „3.1 Výroky s etickými typy“ a „3.2 Etické typy“.

¹⁰ Viz kapitolu 4 „Etika typů v Př“.

¹¹ V kapitole 5 „Etické typy – čtvrtý druh jazyka morálky“. Termín „jazyk morálky“ užívám v návaznosti na P. Koláře; V. Svobodu (1997, s. 15–24).

¹² Přehledy o stavu bádání v oblasti mudrosloví podávají R. E. Murphy (1978), C. Westermann (1991), J. Hausmann (1996) a J. L. Crenshaw (2000).

¹³ Přehledy bádání o Př podávají D. Kidner (1985, s. 37–55), R. E. Murphy (1993) a R. E. Murphy (1998).

¹⁴ Přehledy bádání v oblasti etiky Starého zákona podávají C. J. H. Wright (1992), E. Otto (1994, s. 12–17) a J. Rogerson (2001, s. 32–35).

¹⁵ Podrobný přehled je v disertaci D. Javornického (2003, s. 4–20).

nimální definice ji chápe jako étos specifické sociální skupiny.¹⁶ Sbírkky v Př 10–29 podle autora jasně vykazují takto chápanou třídní etiku. Identifikovanou třídou jsou vzdělanci. Druhá definice chápe třídní etiku jako vnitroskupinovou morálku,¹⁷ kde jsou různé standardy chování aplikovány na členy a nečleny. Různé výroky v Př 10–29 podle autora vykazují takto chápanou třídní etiku. Ve výrocích jsou podle něj opakovaně popisovány závazky střední třídy.¹⁸ Adresáty autor identifikuje jako inteligenci, pravděpodobně úředníky a učitele. Tato třída není totožná s třídou mocných, ani nekriticky nepodporuje status quo. Třetí definice chápe třídní etiku jako profesní kodex, „professional code“. V Př chybí jakékoli výroky odkazující přímo na profesi písařů. Přesto autor z analogie s mudroslovím starověkého Předního východu tvrdí, že Př 10–29 obsahuje třídní etiku i ve třetím smyslu. Zde je jeho argumentace nejslabší a nepřesvědčivá. Metodicky Kovacs navazuje na G. von Rada (1970), ve svých závěrech se s ním však rozchází, aniž by dostatečně oponoval jeho argumentům proti třídnímu charakteru etiky Př a pro univerzálnost etiky Př.

Monografie P. J. Nela (1982) se na poli Př detailně zabývá žánrem¹⁹ napomenutí, „admonition“, a étosem v napomenutích obsaženým.²⁰ Nelova studie daného žánru je velmi precizní a jasně doložená. S jeho definicí žánru i taxativním výčtem výskytů pracují při identifikaci žánrů. Ve srovnání s precizní literární analýzou je etická část jeho práce vágní a metodicky nejednotná. Nel nepředkládá detailní analýzu etiky obsažené v identifikovaných napomenutích, ale tezevitě postřehy o některých rysech mudroslovné etiky jako celku.

Práce B. C. Birche (1991) je interdisciplinární, usiluje o dialog etiky a teologie. Jeho přístup je možno nazvat narativní etikou, i když autor sám takový termín neužívá. Zdůrazňuje význam příběhu pro etiku.²¹ Svůj základní přístup však autor v kapitole věnované etice mudrosloví neuplatňuje.

¹⁶ B. W. Kovacs (1974, s. 176) ji definuje jako: „ethos of a specific social group – a system of values and a corresponding perspective on the world founded in that group and common to it“.

¹⁷ B. W. Kovacs (1974, s. 176) používá pojmu „restricted ethic or in-group morality“.

¹⁸ Adresáti jsou např. vedení k péči o sociálně slabé.

¹⁹ Používám následující základní klasifikaci žánrů v Př a navrhuji následující českou terminologii: průpověď (odpovídá termínům Aussage, Saying), napomenutí (odpovídá termínům Mahnwort, Admonition), poučení (odpovídá termínům Lehrrede, Instruction), jiný. Slovo „výrok“ používám jako žánrově neutrální označení.

²⁰ P. J. Nel (1982, s. 3) říká: „... this thesis concerns itself with two aspects of the wisdom admonitions in the Book of Proverbs, viz the structure and interpretation (ethos) of the wisdom admonitions.“

je. Jak se ukáže i v díle dalšího zastávce narativní etiky W. Janzena (1994), narativní etika není vhodným nástrojem ke zkoumání etiky Př. Narativních textů je v Př příliš málo.²² K důrazům etiky Př podle autora patří zájem o formování charakteru.²³

H. Delkurt (1993) ve své disertaci zkoumá etiku sociálních skupin, „Personengruppen“²⁴ na poli Př 10,1–22;16, Př 25–29. Přehled bádání o etice mudrosloví²⁵ autor prezentuje jako debatu mezi zastánci dvou odlišných modelů. První model zdůrazňuje „Tun-Ergehen Zusammenhang“²⁶ jako ústřední princip mudroslovné etiky. Druhý model zdůrazňuje poslušnost Boží vůli a věrnost společenství jako ústřední principy etiky mudrosloví. Na základě svých pozorování odmítá H. Delkurt první model jako neutržitelný. Zdůrazňuje, že etika mudrosloví je daleko více orientována na bázeň Hospodinovu a lidskou vzájemnost, „Mitmenschlichkeit“, než na osobní prospěch. H. Delkurt shrnuje: „... die Spruchweisheit am Willen Jahwes orientiert ist und Gemeinschaftstreue über persönlichen Erfolg stellt.“²⁷ Kromě této základní teze předkládá autor i větší množství cenných poznatků o daném aspektu etiky Př. Autor ve dvou odstavcích zmiňuje fenomén typů v Př. Všímá si typizace sociálních skupin do protikladů spravedlivý – svévolník a moudrý – hlupák.²⁸ Zmiňuje se krátce také o významu typů pro etiku Př.²⁹ Jeho pozorování je omezeno na stručné postřehy

²² B. C. Birch (1991, s. 40) říká: „... we are always dealing with testimony from within the framework of Israel's story. We do not have in the Old Testament abstract, philosophical discourses on morality or codified, theoretical systems of ethics.“ A dodává: „even non-narrative materials are given narrative context in the Old Testament.“

²³ Pouze dvě mudroslovná vyprávění Př 7,6–23 a Př 24,30–34.

²⁴ B. C. Birch (1991, s. 335) shrnuje: „The predominant concern with character formation is evident in the constant concern for education and discipline ... Proverbs is rightly considered to be pedagogical literature.“

²⁵ Rodiče a děti, muž a žena, líný a pilný, chudý a bohatý.

²⁶ H. Delkurt (1993, s. 13–20).

²⁷ Jedná se o vlivnou hypotézu K. Kocha (1955). Následky činů nejsou často ve Starém zákoně podle Kocha dány zvenčí, trestem Božím na základě soudního procesu. Činy mají samy v sobě zabudovány inherentní následky. Hospodin uvedl systém činů a inherentních následků do pohybu, dohlíží na jeho fungování a asistuje realizaci následků. Pro Př je podle Kocha typické myšlení v kategoriích inherentních následků činů, tedy „Tun-Ergehen Zusammenhang“.

²⁸ H. Delkurt (1993, s. 15).

²⁹ H. Delkurt (1993, s. 143) říká: „Dies bestätigt die Typisierung dieser Gruppen als Gerechte und Weise oder Frevler und Toren.“

³⁰ H. Delkurt (1993, s. 144) říká: „Die positiv formulierten Aussagen ... nennen zumeist eine Haltung, die dem Typus des Gerechten nahekomm.“

ohledně jedné dvojice typů a jednoho žánru. Více se typy nezabývá, soustředí se na etiku sociálních skupin.

W. Janzena (1994) zajímá užití Starého zákona v křesťanské etice. Doporučuje příběh jako východisko. Jeho přístup je možno nazvat narativní etikou, i když on sám jej označuje termínem „paradigmatic approach“. V pěti starozákonních příbězích identifikuje pět základních paradigmat, modelů morálky: rodinné, kněžské, mudroslovné, královské a prorocké. Volba modelového příběhu pro mudrosloví je velmi problematická, mudroslovné paradigma odvozuje autor z 1 S 25.³⁰ Tím je problematická i autorova charakteristika mudroslovného paradigmatu. Přesto se v kapitole objevují významná dílčí pozorování o etice mudrosloví, a tedy i Př. Autor si všimá fenoménu etických typů a mluví o jejich významu pro mudroslovnou etiku.³¹ Je přesvědčen, že otázka, kým člověk je, je v etice mudrosloví nadřazena otázce, co člověk dělá. Na rozdíl od H. Delkurta (1993) upozorňuje na celou škálu etických typů. Typy však pouze zmiňuje, blíže s nimi nepracuje.

E. Otto (1994) chápe etiku staršího mudrosloví jako induktivní etiku řádů. Je pro ni podle autora typické, že odvozuje řády, „Ordnungen“, z empirického pozorování přírody a společnosti. Normy chování pak odvozuje z těchto řádů. Boha chápe tato etika jako hranici poznání. Apórií této etiky je zkušenost nesouladu mezi „Tat“ a „Ergehen“, mezi étosem a úspěšným životem. V pozdějším mudrosloví tuto etiku podle Otta nahradila deduktivní etika řádů. Hospodin se stává východiskem étosu. Základní aporii se podle autora v rámci mudroslovné etiky řádů nepodařilo vyřešit. Až v Sír dochází k integraci etiky zakotvené ve zjevení a mudroslovné etiky řádů.

Z přehledu vyniká, že oblast etiky Př nepatří mezi příliš prozkoumané oblasti Starého zákona. Tuto oblast nezkoumá žádná česká práce.³² Práce věnované přímo etice Př předkládají pouze B. W. Kovacs (1974), P. J. Nel (1982) a H. Delkurt (1993). Ještě v roce 1996 odborník na mudrosloví R. E. Murphy konstatuje, že etika mudrosloví, tedy i etika Př, patří k oblas-

³⁰ V této souvislosti upozorňuji na principiální studii, ve které se J. L. Crenshaw (1969) zabývá metodikou identifikace mudroslovných textů a vlivů.

³¹ W. Janzen (1994, s. 124) říká: „The first question is not whether someone does right in a given situation, but whether someone is צדיק (righteous, pious), rather than רשע (wicked, evil). The contrast between the ethically approved and the ethically condemned person can be expressed in many word pairs. In keeping with its emphasis on character, the wisdom literature presents a nuanced typology of character.“

³² Nejblíže s oblastí souvisejí práce T. Novotného (1988) a K. Flossmanna (1989).

tem, které potřebují být řádně prozkoumány. R. E. Murphy říká: „The ethical implications of the wisdom literature have yet to be properly explored.“³³ Předložený výzkum chce být příspěvkem ke zkoumání této oblasti.

Badatelé H. Delkurt (1993) a W. Janzen (1994) si všimají fenoménu etických typů. Ani jeden z nich však neprozkoumal a nepopsal fenomén etických typů a jejich význam pro etiku Př soustavně; to je záměrem předložené práce.

2. Metodika

2.1. Operační definice etického typu

Termín operační definice používám ve smyslu, v jakém ho pro metodiku výzkumu v oblasti společenských věd formuluje M. Disman (2000).³⁴ Etickým typem nazývám každý fenomén, který splňuje následující kritéria.

Z hlediska gramatického definuji typ jako nomen nebo jeho ekvivalent. Toto kritérium je selekční, to znamená, že jsou vyloučena všechna slova, která kritérium nesplňují. Konkrétně je zahrnuto substantivum (S). Zde je výběr ještě zúžen na substantivum apelativum. Vyloučeno je proprium, protože nesplňuje sémantické kritérium uvedené níže, nejedná se o „ethicum“. Dále se jedná o adjektivum (A). Hranice mezi substantivy a adjektivy ovšem není v hebrejštině rigidní.³⁵ Dále je zahrnuto participium (Pt), aktivní i pasivní, bez rozlišení kmene. Participium je přechodným druhem mezi nomen a verbum, verbální nomen.³⁶ Infinitiv nebyl zahrnut, protože neodpovídá níže uvedeným kritériím sémantickým, nejedná se o „humanum“. Dále je zahrnuta nominální fráze (NP). Selekcí nomen a ekvivalentu je z operační definice vyloučeno verbum finitum. Verbum finitum hraje významnou roli v jazyce morálky, i v jazyce morálky Př. Je charakteristické pro narativní etiku i pro etiku příkazů a zákazů. Vyniká nominální charakter etických typů. Výzkum má prokázat, že etické typy vyznačující se nominálním charakterem hrají významnou roli v jazyce morálky Př.

³³ R. E. Murphy (1996, s. 198).

³⁴ M. Disman (2000, s. 79) shrnuje: „V operační definici je koncept vyjádřen pomocí operací, kterými bude měřen.“

³⁵ Např. B. K. Waltke; M. O'Connor (1990, s. 261) říkají: „... the boundary between adjectives and substantives is not fixed or rigid.“

³⁶ B. K. Waltke; M. O'Connor (1990, s. 612) říkají o participiu: „... it participates in both nominal and verbal characteristics.“ P. Joüon; T. Muraoka (1993, s. 414) mluví o participiu jako o „verbal noun“.

Z hlediska sémantického definuji etický typ jako „humanum“, tedy slovo označující člověka, osobu. Jedná se o druhé kritérium selekční. Jsou vyloučena všechna slova, která toto kritérium nesplňují. Toto kritérium úzce souvisí s chápáním morálky jako oblasti specificky lidské.³⁷ Mezi slova označená jako „humanum“ zahrnuji i tělesné orgány a jiné antropologické termíny ve funkci synekdoch. Selekcí „humanum“ jsou vyloučeny abstraktní pojmy, které hrají významnou roli v jazyce morálky, i v jazyce morálky Př. Vyniká personální charakter etických typů. Výzkum má prokázat, že etické typy vyznačující se personálním charakterem hrají významnou roli v jazyce morálky Př.

Z hlediska sémantického definuji dále etický typ jako „ethicum“, tedy slovo explicitně morální. Jedná se o třetí kritérium selekční (E1). Opět jsou vyloučena všechna slova, která toto kritérium nesplňují. Termínem explicitně morální slovo míním slovo, které je samo o sobě sémanticky morální a kontrola kontextem to potvrdila. Pomocí kontroly kontextem jsou vyloučeny také ne-morální významy daných slov (např. dobré jídlo). Do práce nejsou zahrnuty etické typy v širším slova smyslu (E2), tedy slova, která jsou z hlediska sémantického morálně neutrální a morální obsah je jim přisouzen až kontextem. Doporučuji zaměřit se na etické typy kategorie E2 v dalším bádání. Jejich prozkoumání by ještě posílilo tezi o významu etických typů pro etiku Př. Při sémantickém určování morálnosti slov vycházím ze dvou základních kompatibilních konceptů. Vycházím z konceptu „mravních slov“ a jejich souvislosti s „předporozměněním mravní skutečnosti“, který pochází od A. Anzenbachera (1994).³⁸ Dále vycházím z kon-

³⁷ Viz např. A. Anzenbacher (1994, s. 13–18).

³⁸ „Mravní slova“ jsou podle A. Anzenbachera (1994, s. 13–18) slova, která „... užíváme k vyjádření mravních skutečností“. Užívání mravních slov v běžném diskursu předpokládá „předporozměnění mravní skutečnosti“, bez kterého by mravní slova nebyla komunikativní. O mravním hodnocení A. Anzenbacher (1994, s. 16–17) říká: „Mravní kvalifikace člověka (dobrý nebo špatný, čestný nebo podlý) má zvláštní hodnotu, jež se zásadně liší od jiných kvalifikací (inteligentní, obratný, vzdělaný, roztomilý, zámožný).“ Tuto hodnotu upřesňuje takto: „Mravní kvalifikace se jedinečným způsobem dotýká hodnoty a důstojnosti člověka jakožto člověka.“ (s. 17) Dále tuto myšlenku rozvíjí: „Užíváme-li dobré v mravním smyslu, doporučujeme člověka jakožto člověka neboli lidské jednání jakožto jednání člověka.“ (s. 269) Koncept „mravních slov“ A. Anzenbacher (s. 248–273) podrobuje filosofické reflexi v přehledu o trendech metaetiky. Otevírá zde mimo jiné základní otázku: lze definovat modelové mravní slovo „dobré“ nebo se jedná o jednoduchý, nedefinovatelný pojem, jehož obsah je postižitelný pouze intuicí? V této věci zastává kompromisní stanovisko: „I když nesdílíme přesvědčení G. E. Moora, že dobré je intuitivně jednoduchý, nedefinovatelný pojem stejně jako žluté, přesto zůstává důležité zjištění: Proti všem naturalistickým definicím je třeba zdůraznit, že mravní slova mají samostatný význam, jenž se nedá redukovat na empiricko-deskriptivní určení“.

ceptu „jazyka morálky“ a pro něj charakteristických „etických termínů“, který předkládají P. Kolář; V. Svoboda (1997).³⁹

Etickým typem rozumím každé slovo nebo nominální frázi, které splňuje všechna tři výše uvedená kritéria. Z hlediska gramatického se jedná o nomen nebo jeho ekvivalent. Z hlediska sémantického se jedná o „humanum“ a „ethicum“.

2.2 Metodika

Pracuji s hebrejským textem knihy Př.⁴⁰ Pro gramatickou analýzu a konkordanční vyhledávání používám textovou databázi BWW 4.0.⁴¹ Analýza sémantická a etická je mou vlastní prací. Ve výzkumu etických typů postupuji následujícím způsobem.

Nejprve provedu selekci potenciálních etických typů na základě kritérií stanovených v operační definici etického typu. Pak identifikuji výroky,⁴² do kterých typy patří. Provedu předběžnou analýzu výroku z hlediska etického. Předběžná analýza slouží ke kontrole morálního obsahu potenciálního typu. Po kontrole morálního obsahu kontextem provedu výslednou selekci etických typů. Výsledkem je množina etických typů kategorie E1.

³⁹ P. Kolář; V. Svoboda (1997, s. 15–24) demonstrují nemožnost definovat „jazyk morálky“ syntakticky a jako alternativu předkládají definici sémantickou. Definují jazyk morálky těmito slovy: „Sémantické vymezení jazyka morálky lze tedy formulovat následovně: Jazyk morálky je tvořen vyjádřeními, která odpovídají na otázku Co mám(e) dělat?“ (s. 22) Dále autoři upozorňují na to, že až pragmatický kontext určí, zda výše uvedená vyjádření obsahují „mravní soudy“ nebo „soudy bez mravního obsahu“. Své chápání jazyka morálky shrnují takto: „Jazyk morálky je tvořen vyjádřeními, která poskytují odpověď na otázku, co dělat, resp. jak jednat, ať přímo (imperativní věty a věty, které říkají, co má být), nebo nepřímo (věty, které říkají, co je dobré, žádoucí, správné, atp. – tato vyjádření bývají označována jako hodnotové soudy). Charakteristickým rysem těchto vyjádření je, že hovoří o lidech, jejich jednání, úmyslech, emocích a podobně a neobsahují odkaz na konkrétní cíle. Vedle vět můžeme v rámci analýzy jazyka morálky identifikovat a relativně samostatně zkoumat i jistá slova, která jsou pro vyjádření jazyka morálky charakteristická.“ (s. 23–24) Slova charakteristická pro jazyk morálky nazývají „etické termíny“ a definují je takto: „... pro etické termíny je na první pohled charakteristické jejich užití k hodnocení věci v širokém slova smyslu nebo hodnocení či předepisování lidského jednání.“ (s. 26).

⁴⁰ Biblia Hebraica Stuttgartensia BHS (1990, 4. vydání).

⁴¹ O databázi Bible Works for Windows 4.0 informuje M. Prudký (2000) ve své recenzi. Připojuji několik informací o části databáze, kterou jsem užíval ve výzkumu, o WTM. WTM je zkratkou pro: BHS Hebrew Morphology and Lemma Database, Philadelphia: Westminster Theological Seminary, 1996–1999. Tuto databázi vyvinuli na Westminster Theological Seminary badatelé Alan Groves a Dale Wheeler. Vycházejí z textu Biblia Hebraica Stuttgartensia BHS (1990, 4. vydání). Za základ morfologické analýzy užívají slovník L. Kohlera; W. Baumgartnera (1958) a konkordanci A. Even-Shoshana (1993). Výsledky konzultují s prací holandského badatele Eepa Talstry.

⁴² Výrokem rozumím elementární literární celek. Toto označení je žánrově neutrální. Zpravidla je výrok totožný s veršem, může být ale rozsáhlejší.

Vyselektované typy analyzuji z hlediska etického. Volím při tom synchronní přístup. Vycházím z toho, že etický typ má svou funkci v daném výroku, proto analyzuji z hlediska etického vždy celý výrok obsahující etický typ. Jsem přesvědčen, že pečlivá analýza výroku (základního celku) významně přispívá k pochopení etického typu (prvku v celku). Neusiluji o exegezi daných výroků, ale o kvalifikovanou analýzu z hlediska etického. Analýza je mou vlastní prací, význam různých výroků jsem konzultoval s různými autory.⁴³ Po pečlivém zvážení i konzultaci⁴⁴ jsem se rozhodl kategorie pro etickou analýzu odvodit induktivně přímo ze zkoumaného materiálu,⁴⁵ tj. z analyzovaných výroků a sekundární literatury o nich. Výhodou tohoto přístupu je, že se vyhýbá anachronismu, násilnému vměstování výroků do kategorií o staletí pozdějších. Dobře také vyniká specifický charakter zkoumaného materiálu i jeho proporcionalita. Rizikem tohoto přístupu je, že může dojít ke ztrátě korelace s oborem etiky a jeho kategoriemi. Toto riziko se snažím eliminovat průběžným konzultováním s některými kompendii etiky.⁴⁶ Uvedeným přístupem jsem stanovil čtyři základní aspekty etiky typů, které budu sledovat u jednotlivých výroků: oblast, autorita, motivace, teologie.

Stanovil jsem pravidlo, že údaje z analýzy výroku smějí být v závěrečné syntéze započítány jen jednou, jinak by došlo ke statistickému zkreslení. To je třeba zdůraznit, protože mnohé výroky obsahují více než jeden typ. Také typ smí být analyzován pouze jednou, jinak by opět došlo ke zkreslení údajů. To je nutné zdůraznit v případě nominálních frází.

Čísla týkající se etické analýzy výroků, a s nimi související statistiku je nutno vyhodnotit opatrně. Tato čísla nelze brát plně jako čísla ve smyslu exaktních věd. I přes snahu o co možná nejexaktnější analýzu mnohé výroky zůstávají nejasné, jiné víceznačné, otevřené subjektivnímu chápání, nové interpretaci a aplikaci. A to tím více, čím více se ve výrocih dostává ke slovu poezie.⁴⁷ Může se stát, že jiný badatel bude též výrok odůvodněně analyzovat poněkud jinak. Pokud se po důkladném zvážení pro určitý

⁴³ Záznamy o analýze všech výroků s etickým typem se nacházejí v disertaci D. Javornického (2003, s. 37–213).

⁴⁴ S ThDr. J. Halamou z katedry Teologické etiky na UK ETF.

⁴⁵ V tomto bodě navazují na G. von Rada (1970), který zdůrazňuje, že není metodicky správné pro zkoumání etiky mudrosloví používat kategorie současné filozofické či teologické etiky.

⁴⁶ A. Anzenbacher (1994), P. Kolář; V. Svoboda (1997), F. Ricken (1995).

⁴⁷ I pro analýzu platí slova R. E. Murphyho (1998, s. xxix) pronesená o „Sitz im Leben“: „... the proverb, like the proverbial cat, may have nine lives or more.“

význam výroku rozhodnu, s údaji, které zanesu do analýzy, dále pracuji exaktně. Pokud vnímám význam výroku jako otevřený, uvádím v analýze více než jednu možnost. Pokud vnímám význam výroku jako zásadně sporný, výrok vůbec neanalyzuji. Statistické shrnutí má svůj význam, pokud budou čísla správně interpretována, pokud nám poslouží jako čísla rámcová, zaokrouhlená. Pak nám mohou velmi dobře sloužit k orientaci v problematice jako celku. Mohou nám velmi dobře pomoci získat představu o zkoumaných rysech tohoto aspektu etiky Přísloví a jejich proporcionalitě. A budou ochranou před nebezpečnou formou subjektivního zkreslení, kdy autor uvádí jen vybrané texty, které odpovídají jeho postulatům. V tomto směru má předložená práce výhody v tom, že usiluje o celkový a úplný obraz daného fenoménu.

3 Etické typy v Př

3.1 Výroky s etickými typy

Celkem bylo identifikováno 260 výroků⁴⁸ obsahujících minimálně 1 etický typ (E1). Kniha Př obsahuje 915 veršů. To znamená, že 28 % veršů z Př obsahuje etický typ. Toto číslo bude ještě větší, pokud vezmeme v úvahu, že se etické typy vyskytují také v literárních celcích s větším rozsahem než jeden verš. Takových celků jsem identifikoval 27.⁴⁹ Pokud z těchto celků vybereme pouze ty úseky, které mají etický typ jako své téma,⁵⁰ dospějeme k závěru, že se v Př 335 veršů z 915 věnuje etickému typu. To znamená, že se etickými typy zabývá 37 % textu Př. Tento údaj je zachycen v grafu č. 1. Na základě těchto údajů konstatuji, že etické typy jsou z kvantitativního hlediska velmi významným fenoménem v knize Př. Pozorování ohledně podílu výroků s etickými typy na textu Př má i další důsledek. Zkoumal jsem pouze jeden fenomén etiky Př, etické typy kategorie E1. Jen tento jev zahrnuje 37 % textu Př. Již na základě tohoto pozorování lze tvrdit, že kniha Př má silně etický ráz.⁵¹

⁴⁸ Přehled všech výroků obsahujících etický typ (E1) se nachází v disertaci D. Javornického (2003, s. 216–217).

⁴⁹ Přehled se nachází v disertaci D. Javornického (2003, s. 223).

⁵⁰ Přesná procedura je popsána v disertaci D. Javornického (2003, s. 217–218).

⁵¹ Toto pozorování může být doplněno o další významné aspekty etiky Př zkoumané jinými autory, např. o etiku napomenutí zkoumanou P. J. Nelem (1982) a etiku sociálních skupin zkoumanou H. Delkurtem (1993). I když zde dochází k určitému překryvu textů Př zpracovaných v této práci a v pracích dalších badatelů, lze tvrdit, že kniha Př má výrazně etický charakter.

3.2 Etické typy

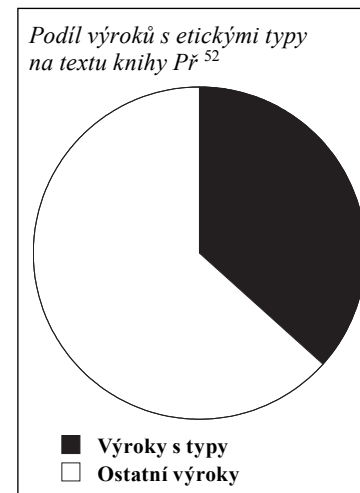
Celkově se podařilo ve 260 výrocích identifikovat 404 výskytů etických typů (E1). Znamená to, že mnohé výroky obsahují více než jeden etický typ. Častěji se vyskytují typy negativní, objevují se 257×. Pozitivní typy se vyskytují 147×. Z uvedeného pozorování opět vyplývá, že etické typy jsou již z hlediska četnosti výskytu velmi významným fenoménem, vhodným pro soustavný výzkum. Dále z uvedeného pozorování vyplývá, že informace získané výzkumem etických typů jsou významným přínosem pro pochopení etiky Př.

Celkem se podařilo identifikovat 44 samostatných etických typů, z toho 20 adjektivních, 4 substantivní a 20 participiálních. Dále bylo identifikováno 132 nominálních frází, které až jako celek splňují parametry etického typu.⁵² Zredukovat množinu etických typů na jednu dvojici, jak to činí H. Delkurt (1993) ve své monografii, se tedy ukazuje jako neadekvátní. Mezi etickými typy se objevuje 7 hlavních typů, vyskytujících se více než 7×. Jsou zachyceny v Přehledu č. 1. Hlavní typy se celkem vyskytují 205×, což je 51% výskytů. 49% výskytů tvoří typy s nižšími frekvencemi. Mezi etickými typy dominují spravedlivý, צְדִיק (65×) a svévolník, שָׁרָץ (78×). Spolu také tvoří dominantní pár protikladných etických typů typický pro Př (45× společně).⁵⁴ Pouze 9× se objevují femininní typy. Ve všech ostatních výskytech jsou etické typy maskuliní.⁵⁵

Přehled č.1: Hlavní etické typy

Pozitivní typy – spravedlivý, צְדִיק (65×); přímý, יָשָׁר (17×); dobrý, טוֹב, (8×).

Negativní typy – svévolník, שָׁרָץ (78×); líný, עָצֵל (14×); zlý, רָע (14×); věrolomný, בּוֹדֵד (9×).

⁵² Graf ukazuje počet veršů.

⁵³ Úplný přehled všech typů se nachází v disertaci D. Javornického (2003, s. 37–213).

⁵⁴ V ostatních knihách Starého zákona se vyskytují společně již jen 36x.

⁵⁵ U synekdoch není možné se k otázce maskulinity a feminity vyjádřit.

4 Etika typů v Př

4.1 Oblast

Ve stávající kapitole předkládám syntézu poznatků o oblastech etiky, ve kterých výroky obsahující etické typy operují.⁵⁶ Induktivně jsem identifikoval čtyři takové oblasti: obecná, osobní, mezilidské vztahy, práce/majetek.

První identifikovanou oblastí je oblast obecná (62 výroků). Výroky zařazené do této kategorie jsou typické tím, že nejsou vázány na žádnou konkrétní oblast etiky, předkládají etická tvrzení obecného rázu.

Druhou oblastí je oblast osobní (90 výroků). Týkají se osobní dimenze etiky. Zahrnují celé spektrum témat. Řeší se v nich otázky lidského charakteru a postojů. Některé z výroků pojednávají o srdci člověka. Jiné hodnotí lidské myšlení, plány, konkrétní postoje. Další se zabývají nadějami a jistotami. Ve výrocích se rovněž objevuje téma emocí⁵⁷ a s ním související ceněná hodnota sebeovládání. Výroky v této oblasti řeší otázky sebehodnocení a vědomí viny. Věnují se také tématu jídla a alkoholu. Objevuje se v nich v Př velmi oblíbený motiv cesty.⁵⁸

Třetí oblastí je oblast mezilidských vztahů (135 výroků). Z tohoto zjištění vyplývá, že etiku Př nelze chápat jako individualistickou. 51 výroků se zabývá z hlediska etického oblíbeným tématem Př, komunikací, řečí.⁵⁹ Je překvapivé, jak málo výroků obsahujících typy (13) se věnuje rodinné etice. Rozhodně nelze tvrdit, že by rodinná etika patřila k ohniskům zájmu sledovaných výroků. Toto pozorování vážně problematizuje tezi T. Frydrycha (2002) o tom, že je etika Př soustředěná na rodinu.⁶⁰ Ani otázky královského dvora nepatří mezi klíčová témata (6 výroků).

Lze shrnout, že etické typy jsou z hlediska svého zaměření na oblast etiky neutrální vůči dvěma ze tří hypotetických „Sitz im Leben“, rodinnému a dvornímu, tak často pojednáváním v relevantní literatuře. Zajímavé jsou výroky (10) soustředící se na vztah k sociálně slabým členům společnosti. Vyniká v nich hodnota sociální citlivosti. Učinit z deseti výroků ar-

⁵⁶ Pokud některý výrok operuje ve více než jedné oblasti, což se stává častěji, je přiřazen ke všem oblastem, ve kterých operuje.

⁵⁷ S tímto tématem jsou sémanticky svázány typy „Pomalý k hněvu“, „Impulzivní I“ a „Impulzivní II“.

⁵⁸ Motiv cesty v etice Př přesahuje zkoumaný aspekt etiky Př, zasloužil by si samostatného zpracování.

⁵⁹ S touto oblastí jsou sémanticky svázány: synekdochy „jazyk“, „rty“, „ústa“, které se objevují v nominálních frázích; typy „Pomlouváč“ a „Pomlouvající“.

⁶⁰ T. Frydrych (2002, s. 187) charakterizuje etiku Př jako „family-centered ethics“.

gument pro tezi o třídní etice, jak to činí B. W. Kovacs (1974), se jeví jako statisticky neadekvátní.

Čtvrtou oblastí je oblast práce a majetku (28 výroků).⁶¹ Ve výrocích vyniká hodnota pílě, pracovitosti. Téma majetku patří mezi významná témata Př. Jen část tohoto tématu je podchycena při sledování etických typů. K získání úplného obrazu dané problematiky slouží práce zabývající se bohatstvím a chudobou v Př.⁶²

4.2 Autorita

V této kapitole předkládám syntézu poznatků o druhé základní etické kategorii, o autoritě. Každý výrok obsahující etický typ byl analyzován pomocí otázky, s jakou autoritou výrok vystupuje vůči posluchači či čtenáři, jaký nárok na něj klade. Ve výrocích s etickými typy jsem identifikoval induktivně pět druhů autority, nároku na posluchače: externí autorita, imperativ, pozorování, tvrzení, tvrzení nebo pozorování.

Autorita patří mezi diskutovaná témata na poli Př i etiky Př.⁶³ Některé badatelé jsou přesvědčeni o neautoritativním charakteru Př,⁶⁴ jiní hájí tezi o autoritativním charakteru Př.⁶⁵ Níže předložené poznatky o autoritě jsou příspěvkem do probíhající diskuse.

Může se jednat o externí autoritu (23 výroků). Tím míním skutečnost, že je ve výroku samotném, či ve větším žánrovém celku, do kterého výrok patří, specifikován mluvčí výroku. Autorita výroku se pak odvíjí z autority mluvčího.⁶⁶ Jedná se o vysoce autoritativní typ řeči, nárok na adresáta je přímý. Ve všech 23 výrocích se jedná o autoritu otce.

Dalším typem autority je autorita imperativů (16 výroků). Jedná se o příkazy nebo zákazy přímo oslovující čtenáře a posluchače, přímo od něj vyžadující nějaký postoj nebo jednání. Často bývá spojena s autoritou externí. Opět se jedná o vysoce autoritativní druh etické řeči. Často bývá tento druh spojen s žánrem poučení a napomenutí. Je patrné, že imperativy neplní ve výrocích s etickými typy žádnou významnou úlohu. V tom se výrazně liší od výroků žánru napomenutí, pro které je imperativ obligatorním

⁶¹ S touto oblastí jsou sémanticky svázány typy „Líný“ a „Pilný“.

⁶² Dobrý přehled problematiky i s bibliografií podává R. E. Murphy (1998, s. 260–264).

⁶³ Dobrý přehled podává jeden ze zastánců teze o autoritativním charakteru Př B. K. Walke (1987).

⁶⁴ Např. J. Fichtner, G. von Rad, J. C. Rylaarsdam, R. B. Y. Scott a W. Zimmerli.

⁶⁵ Např. J. L. Crenshaw, H. Gese, B. Gemser, R. E. Murphy a U. Skladny.

⁶⁶ Omezují tento typ autority na konkrétní výroky nebo konkrétní celky žánrů, do kterých výroky patří. Nepojednávám zde o autoritě celku knihy Př, ani o přepokládaných autorech, ani o vlivu celku knihy a předpokládaných autorů na jednotlivé výroky.

prvkem žánru.⁶⁷ Tento rozdíl je natolik významný, že je jedním z důvodů, proč navrhuji chápat etické typy jako specifický druh jazyka morálky.

Na opačném pólu z hlediska autority stojí pozorování (1 výrok). Mním tím výroky, jejichž nárok na posluchače je nulový. Neoslovují posluchače přímo a nic po něm nevyžadují. Předkládají hodnotově neutrální pozorování nějakého jevu. Jako příklad uvedu Př 19,6: „Urozenému pochlebují mnozí, se štědrým mužem se přáteli kdekdo.“⁶⁸ Je velmi výmluvné, že mezi 260 výroky obsahujícími etické typy se podařilo identifikovat pouze jeden výrok obsahující pozorování.⁶⁹ Navíc po bližším přezkoumání zjistíme, že v daném výroku je pozorování didakticky zpracováno. Ukazuje se, že nelze tvrdit, že deskriptivní, hodnotově neutrální pozorování tvoří charakteristický rys Př.

Pozoruhodným druhem autority je tvrzení (161 výroků). Jedná se o výroky, které neoslovují posluchače přímo. V tom se strukturálně shodují s pozorováním. Nejsou přímo preskriptivní. Ve svém obsahu ale předkládají kategorická hodnocení, často velmi silná. Jako příklad tvrzení poslouží Př 15,9: „Hospodinu je ohavností cesta svévolníka, ale miluje toho, kdo následuje spravedlnost.“ Tento výrok není pouhým deskriptivním pozorováním jevu. Autorita tvrzení je pozoruhodná. Tvrzení kategoricky předkládají určitá hodnocení i očekávání, bez jakéhokoli prostoru pro diskusi. Ve své kategoričnosti se neopírají o žádnou vnější autoritu, většinou nepředkládají žádná odůvodnění. Konstatují mravní soudy jako fakta. V tomto ohledu jsou velmi autoritativní. Na druhou stranu nic konkrétního po čtenáři či posluchači přímo nechtějí. V tom se liší od příkazů a zákazů. Nevyžadují přímo zaujetí určitého postoje, konkrétní jednání či reakci. Předkládají mravní soud a nechávají na svobodné volbě adresáta, jak s ním naloží. V tomto ohledu jsou neautoritativní. Nárok tvrzení na adresáta je nepřímý. Tvrzení je jednoznačně nejčastějším druhem autority sledovaných výroků.

Poslední je přechodná kategorie mezi tvrzením a pozorováním (71 výroků). U mnohých výroků nelze určit, zda se jedná o pozorování nebo tvrzení. Obojí interpretace výroku je zásadně možná. Nechtěl jsem převážít význam na některou stranu. Proto jsem tyto výroky zařadil do smíšené kategorie. Jako příklad uvedu Př 12,10: „Spravedlivý cítí i se svým dobyt-kem, kdežto nitro svévolníků je nelítostné.“ Jedná se o deskriptivní pozorování společenského jevu nebo o postulát, či o oboje současně?

⁶⁷ P. J. Nel (1982).

⁶⁸ Tento výrok neobsahuje etický typ.

⁶⁹ Př 24,30-34.

4.3 Motivace

V této kapitole předkládám syntézu poznatků o třetí základní etické kategorii, o motivaci. Každý výrok obsahující etický typ byl analyzován pomocí otázky, jak je etika, obsažená ve zkoumaném výroku, motivována, zdůvodněna.⁷⁰ Zkoumal jsem, jak je adresát motivován k tomu, aby se ztotožnil s pozitivními typy, přijal jimi reprezentované hodnoty a osvojil si jejich postoje a jednání a k tomu, aby odmítl typy negativní a hodnoty, postoje a jednání s nimi spojené.

Ve výrociích s etickými typy jsem identifikoval induktivně čtyři druhy motivace: následky, ohlas, teologická motivace a hodnocení. Jeden výrok může obsahovat více než jeden druh motivace. V analýze daného výroku uvádím všechny možnosti.⁷¹

Prvním druhem motivace je motivace následky (134–138 výroků). V těchto výrociích je adresát motivován ke ztotožnění se s pozitivními typy a odmítnutí negativních typů tak, že jsou mu vylíčeny následky postojů, řeči a jednání typů. Jedná se o nejčastější druh motivace. Převažují následky osobní (104–107 výroků). Typ sám nejčastěji ponese následky svých postojů, řeči a jednání. Následky pro okolí se objevují 35–36krát. Dále jsem zkoumal, o jaký druh následků se jedná. V 19 výrociích jsem identifikoval následky materiální povahy. Jako příklad uvedu Př 13,25: „Spravedlivý se nají dosyta, kdežto břicho svévolníků trpí nedostatkem.“ Mezi postoji, jednáním typu a materiálními následky může být kauzální souvislost. Ta vyniká u „líného“. Někdy přecházejí následky materiální do následků existenciálních, např. do žebroty, či nucených prací. V 97–100 výrociích jsem identifikoval následky existenciální povahy. Objevují se daleko častěji než následky materiální. Někdy se objevuje kauzální souvislost mezi postojem, jednáním typu a existenciálními následky. Jako příklad takové souvislosti je možné uvést Př 5,22: „Svévolníka polapí jeho zločiny, bude spoután provazy svého hřichu.“ Někdy jsou naopak následky paradoxní. Jako příklad uvedu Př 28,27: „Kdo dává chudému, nebude mít nedostatek...“ Dalším příkladem paradoxních následků je Př 29,23: „Člověka poníží jeho povýšenost, kdežto kdo je poníženého ducha, dojde slávy.“ Nepovažuji za adekvátní chápat všechny následky ve smyslu kauzality. Jako daleko při-

⁷⁰ V tomto bodě se metodicky rozcházejím s G. von Radem (1970), který se při zkoumání motivace omezil na studium motivačních vět.

⁷¹ Motivaci navíc nelze vždy určit jednoznačně. Občas ji lze chápat různě v závislosti na překladu a interpretaci. V takovém případě uvádím v záznamu o analýze daného výroku alternativy, v syntéze se alternativy promítají do intervalu výskytů daného druhu motivace (X až Y).

měřenější se mi jeví chápat následky ve výrocích ve většině případů jako zaslíbení a varování. Existenciálních následků se ve studovaných výrocích objevuje celá škála. Pozitivním typům jsou opakovaně slibovány tyto hodnoty: život, životní stabilita, bezpečí, dobro, naplnění aspirací, přidané dny, radost, záchrana, milosrdenství a pravda, vysvobození, budování, blahoslavenství, požehnání, sláva. Negativní typy naopak čeká: smrt, zkáza, zahynutí, zánik, spoušť, pohroma, rozdrčení, zboření, trest, zlo, strach, vykořenění ze země, vytnutí ze země, zbloudění, násilí nebo pád. Oblíbeným motivem je záměna údělu typů. Uvedu dva příklady. V Př 21,18 čteme: „Výkupným za spravedlivého bude svévolník, za přímé lidi věrolomník.“ V Př 11,8 se říká: „Spravedlivý bývá zachován, je-li v souzení, kdežto svévolník se dostává na jeho místo.“ Důležitým motivačním prvkem je vztah k vlastní duši, přesněji řečeno k **שֵׁנִי**.⁷² Pozitivní typy střeží svou duši, negativní ji nenávidí, škodí jí. Lze shrnout, že v motivaci etiky typů často nejde o nic menšího než o život a smrt. Místo shrnutí nám může posloužit Př 11,19: „Tak spravedlnost vede k životu, kdežto kdo se žene za zlem, spěje k smrti.“ Existenciální následky a následky vůbec jsou často orientovány do budoucnosti. Pozitivní typy čeká dobrá budoucnost, negativní typy budoucnost zlá. Často až budoucnost rozliší mezi etickými typy, až v budoucnosti se projeví následky. Identifikoval jsem 17 výroků, kde se o budoucnosti explicitně mluví.⁷³ Uvedu několik příkladů. V Př 23,17–18 se říká: „Ať tvé srdce nezávidí hříšníkům, ale ať horlí pro bázeň před Hospodinem po všechny dny. Však to budoucnost ukáže! Tvá naděje nebude zmařena.“ V Př 24,20 je motiv budoucnosti formulován takto: „Nerozčiluj se kvůli zlovolníkům, nezávidě svévolníkům. Zlý žádnou budoucnost nemá, svévolníkům zhasne světlo.“ V Př 12,19 čteme: „Pravdivé rty se zajistí navždy, kdežto jazyk zrádný na okamžik.“ Místy má budoucnost charakter až eschatologický: Př 10,25; Př 10,30; Př 11,7; Př 14,32.⁷⁴

Druhým druhem motivace je ohlas (19–24 výroků), tedy akceptace nebo odmítnutí okolím. Uvedu dva příklady. V Př 10,7 se říká: „Památka spravedlivého bude k požehnání, kdežto jméno svévolníků zpráchniví.“ V Př 11,10 čteme: „Když je dobře spravedlivým, město jásá, když zhynou svévolníci, plesá.“ Ohlas může být blíže specifikován. Předchozí verš mluví o ohlasu ve městě, následující o ohlasu u rodičů. Př 23,24: „Otec spravedlivého velice jásá...“

⁷² Antropologický pojem **שֵׁנִי** ve své disertaci blíže zkoumá T. Novotný (1988, s. 56–64).

⁷³ V mnoha dalších výrocích, kde nebyl motiv budoucnost identifikován jako explicitní, lze navíc na motiv budoucnosti usuzovat.

Třetím druhem motivace je motivace teologická. Explicitní teologická motivace se objevuje ve 30–37 výrocích. Z hlediska kvantitativního tedy nejde ani o dominantní motivaci, ani o motivaci zanedbatelnou. Podrobněji se obsahu teologické motivace věnuji v kapitole „4.4 Teologie“.

Posledním druhem motivace je hodnocení (65–66 výroků). Ve výrocích tohoto druhu je adresát motivován hodnocením etických typů, jejich postojů, řeči a jednání. Hodnocení bývá různého druhu. Objevuje se přirovnání, často poetické. Jako příklad uvedu Př 10,26: „Jako ocet zubům a kouř očím, tak je lenoch těm, kteří ho posílají.“ Poezie vůbec hraje důležitou roli v hodnocení. Uvedu ještě jeden příklad. Př 22,13: „Lenoch říká: Venku je lev! Na náměstí by mne zadávil.“ Objevuje se srovnání „lepší než“. Například v Př 21,19 čteme: „Lépe je bydlet v zemi pusté než se ženou svárlivou a zlostnou.“ V Př 28,6: „Lepší je chudák žijící bezúhonně než falešný obojetník, byť bohatý.“ Na třech místech se objevuje hodnocení králem: Př 14,35; Př 16,13; Př 20,26. Také etické typy mohou sloužit jako hodnotící pojmy pro jiné etické typy. Například v Př 24,8 čteme: „Kdo přemýšlí, jak páchat zlo, toho nazvou pletichářem.“

Na závěr porovnávám tezi „Tun-Ergehen Zusammenhang“ K. Kocha (1955) s poznatky předloženého výzkumu o motivaci. V souladu s tezí konstatuji, že nejčastější motivací jsou následky. Teologická motivace se objevuje výrazně méně, i když její výskyt není kvantitativně zanedbatelný. Proti tezi konstatuji, že mezi postojem či jednáním etických typů a příslušnými následky nebývá výhradně kauzální vztah. I tam, kde se kauzální vztah objevuje, nepovažuji za přiměřené a podložené texty samotnými interpretovat tento vztah ve smyslu následků inherentně obsažených v postoji a jednání. Ideu řádu již vůbec nelze ze zkoumaných výroků samotných odvodit. Z výše uvedených důvodů a na základě výzkumu jednotlivých výroků navrhuji chápat vztah mezi postojem či jednáním etických typů a příslušnými následky jako zaslíbení či varování.

4.4 Teologie

V této kapitole předkládám syntézu poznatků o tom, jaká teologie se objevuje ve výrocích obsahujících etické typy. Mým cílem není zmapovat teologii knihy Př jako celku. Ve zkoumání teologie jsem se omezil na teologii v užším smyslu, tedy pouze na explicitní výpovědi o Bohu.⁷⁵ Minimálně

⁷⁴ O eschatologický charakter těchto oddílů se však mezi vedoucími badateli spory, viz diskusi v disertaci D. Javornického (2003, s. 41, 46).

⁷⁵ Ve výrocích s etickými typy se jméno **יְהוָה** vyskytuje 28×, **אֱלֹהִים** se ve výrocích s typy nevyskytuje, **אֱלֹהִים** také ne, 2× se objevuje titul **עֲשֵׂה**.

30 z 260 výroků s etickými typy obsahuje explicitní teologické výpovědi. Neobjevil jsem žádný inherentní znak, na základě kterého by bylo možné výroky obsahující teologická vyjádření chápat jako druhotné.⁷⁶ Teologii etických typů jsem rozdělil do následujících pěti okruhů.

Hospodin pozoruje lidi, monitoruje a hodnotí je z hlediska etického (3 výroky).⁷⁷ Např. v Př 15,3 se říká: „Oči Hospodinovy jsou na každém místě, pozorně sledují zlé i dobré.“ V Př 22,12 čteme: „Hospodin dohlíží na pravé poznání, ale slova věrolomného vyvrací.“ V těchto výrocích je zdůrazněn neautonomní charakter etiky typů. Připomíná se v nich vztaženost etiky k Bohu jako k tomu, kdo hodnotí lidské postoje a jednání.

Významným pojmem v teologii typů je fráze „ohavnost Hospodinu“, תועבת ה' (7 výroků).⁷⁸ Jako příklad výroku obsahujícího tuto frázi uvedu Př 15,9: „Hospodinu je ohavností cesta svévolníka, ale miluje toho, kdo následuje spravedlnost.“ Jedná se o specifický druh teologického hodnocení. Toto hodnocení je silně emocionálně zabarvené. Absolutním způsobem postuluje Hospodinův odpor i zalíbení vůči určitým lidem i hodnotám. Absolutnost těchto výroků připomíná absolutnost prorockých výpovědí, ve kterých je přímo citován Hospodin, či zákonů v Pentateuchu.

Důležitým důrazem v etice typů je skutečnost, že Hospodin nejen sleduje a hodnotí, ale také aktivně odměňuje pozitivní typy a trestá negativní (9 výroků). Odměna i trest mohou být materiální, jako např. v Př 10,3: „Hospodin nedopustí, aby hladověl spravedlivý...“ Většinou však má odměna i trest povahu existenciální, jako např. v Př 3,33: „Hospodinovo prokletí spočívá na domě svévolníka, jeho požehnání na obydlí spravedlivých.“ Specifickým druhem odměny je dar obecnosti s Hospodinem.⁷⁹

Pozornost si zaslouží texty, ve kterých je vyjádřen Hospodinův vztah k sociálně slabým (4 výroky).⁸⁰ Zdůrazňuje se v nich skutečnost, že Hospodin má zvláštní náklonnost k sociálně slabým. Aktivně se jich zastává, jak je to např. vyjádřeno v Př 22,22–23: „Neodírej nuzného, vždyť nic nemá, po utištěném nešlepej v bráně. Neboť jejich spor povede Hospodin,

⁷⁶ Tento poznatek odporuje tezi, kterou předkládá W. McKane (1970). McKane považuje výroky v Př, jež obsahují řeč o Bohu, označené termínem „class C“, za pozdní reinterpretaci starších výroků, označených „class A“, pro něž je typické zacílení na úspěšný a harmonický život.

⁷⁷ Př 5,21; Př 15,3 a Př 22,12.

⁷⁸ V Př 6,16 se navíc vyskytuje v syntaktické obměněné podobě. Nejčastějším antonymem je Hospodinovo zalíbení, נְצִיחַ.

⁷⁹ Objevuje se v Př 3,32; Př 15,29 a Př 18,10.

⁸⁰ Př 14,31; Př 17,5; Př 19,17; Př 22,22–23.

uchvátí život jejich uchvatitelům.“ Silná jsou vyjádření, ve kterých je vztah k sociálně slabým interpretován jako vztah k Hospodinu. Jako příklad uvedu Př 14,31: „Kdo utiskuje nuzného, tupí toho, kdo jej učinil, kdežto ctí ho ten, kdo se nad ubožákem slitovává.“ A ještě Př 19,17: „Hospodinu půjčuje, kdo se nad nuzným smilovává, on mu odplatí jeho dobročinnost.“

Také „bázeň Hospodinova“, יְרֵאָה ה', je v etice typů důležitým konceptem (6 výroků).⁸¹ „Bázeň Hospodinova“ se objevuje jako alternativa životního stylu negativních etických typů, i typů samotných. Jako příklad uvedu Př 23,17: „Ať tvé srdce nezávidí hříšníkům, ale ať horlí pro bázeň před Hospodinem po všechny dny.“ Bázeň Hospodinova je eticky definována v Př 8,13: „Bázeň před Hospodinem znamená nenávidět zlo; nenávidím povýšenost, pýchu, cestu zlou, proradná ústa.“

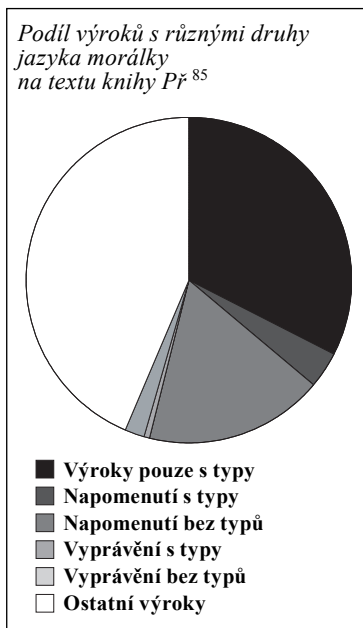
5 Etické typy – čtvrtý druh jazyka morálky

Význam etických typů pro etiku Př vynikne srovnáním s jinými druhy jazyka morálky na poli Př. P. J. Nel (1982) ve své monografii zkoumá napomenutí jako významné nositele etické informace. Identifikoval 103 výskytů napomenutí v Př, nacházející se na ploše 195 veršů. Napomenutí tedy tvoří 21 % textu Př. Výroky s etickými typy tvoří 37 % textu Př. Ze statistického hlediska hrají v etice Př etické typy významnější roli než napomenutí. Pouze v 11 napomenutích o rozsahu 32 veršů, tedy v 16 % materiálu napomenutí, se objevují etické typy. To znamená, že napomenutí obsahují velké množství etického materiálu (84 %), který má jiný charakter než etické typy. Toto zjištění je důležitým argumentem pro chápání etických typů jako svébytného druhu jazyka morálky. Toto pozorování je navíc umocněno skutečností, že etický typ bývá jen zřídka adresátem napomenutí.⁸² Daleko častěji je objektem, řeší se vztah adresáta napomenutí k němu.⁸³ Význam etických typů dále vynikne srovnáním s narativními texty s etickým charakterem v Př. Vyskytují se zde pouze 2.⁸⁴ Dohromady čítají 23 verše, což jsou 3 % textu Př. Také zde dochází k prolínání, protože hrdinou vyprávění v Př 24,30–34 je etický typ. Uvedená srovnání zachycuje graf.

⁸¹ Na jeho význam pro teologii Př upozorňují např. R. E. Murhy (1998) a T. Frydrych (2002). H. Delkurt (1993) zdůrazňuje význam konceptu pro etiku mudrosloví, B. K. Waltke (1979) zdůrazňuje jeho význam pro etiku Př.

⁸² Př 6,6–8; Př 24,15–16.

⁸³ Př 4,14–19; Př 20,19; Př 22,24–25; Př 23,6–8; Př 23,17–18; Př 23,19–21; Př 24,1–2; Př 24,19–20.

Výše uvedená pozorování mne vedou k závěru, že se podařilo na poli knihy PŘ objevit a popsat svébytný druh jazyka morálky, etické typy. Morálka zde bývá velmi často vyjadřována pomocí imperativů, konkrétně příkazů a zákazů, přímo apelujících na adresáty. Jedná se o velmi autoritativní a angažovaný druh jazyka morálky s přímým nárokem na adresáta. Na poli PŘ významný aspekt tohoto druhu jazyka morálky podrobně prozkoumal P. J. Nel (1982). Soustředil se na jeho specifickou podobu, na napomenutí. V novějších publikacích je zkoumán narativní druh jazyka morálky ve Starém zákoně. Tento druh jazyka morálky akcentují ve svých pracích např. B. C. Birch (1991), W. Janzen (1994) a J. Barton (1998). Jedná se o méně autoritativní druh morál-

ní řeči, typický menší angažovaností a nepřímým nárokem na adresáty. Na poli mudrosloví hledá tento druh jazyka W. Janzen (1994), ovšem problematickým způsobem. Na poli PŘ není tento druh jazyka zkoumán, což není překvapivé, protože narativní texty etického charakteru jsou v PŘ pouze dva. Třetím druhem jazyka morálky, typickým pro soudobou etickou tvorbu, je abstraktní diskurz. V této souvislosti doporučuji na poli etiky PŘ k dalšímu bádání abstraktní pojmy jako jsou spravedlnost, svévole, přimost aj. Na základě provedeného výzkumu navrhuji chápat etické typy jako čtvrtý druh jazyka morálky.

Na závěr předkládám několik pozorování o tomto druhu jazyka morálky na poli etiky PŘ. Není vázán na určitý žánr. Není charakteristický délkou nebo krátkostí textu. Na rozdíl od příběhu a diskurzu ale může být velmi krátký. V PŘ většinou pracuje na velmi malé ploše, na ploše jednoho verše. Z hlediska konkrétnosti, resp. generalizace leží jazyk etických typů na pomyslné škále mezi abstraktním diskurzem a narativním textem. Ve srovnání s abstraktním diskurzem je personální, a tím i konkrétnější. Pra-

cuje s osobami, postavami. Míra jeho generalizace je vyšší než u narativních textů. Narativní texty pracují s konkrétními postavami, zatímco etické typy jsou postavami typizovanými. Ačkoli tento druh jazyka obsahuje postavu, hrdinu, neobsahuje děj nebo má děj pouze v reziduální podobě črty, či gesta. Ve srovnání s jazykem příkazů a zákazů je jazyk etických typů daleko méně autoritativní a angažovaný. Neapeluje přímo na adresáty. Nic po nich přímo nevyžaduje. Ve srovnání s narativními texty jsou hodnoty a hodnocení v textech s etickými typy daleko zřetelnější a jednoznačnější formulovány. Jazyk etických typů opakovaně obsahuje, na rozdíl od abstraktního diskurzu, poezii. Bylo by přínosné se v dalším bádání zabývat otázkou, jak významnou roli tento druh jazyka morálky hraje i v dalších knihách mudrosloví a Starého zákona vůbec.

Pro aplikaci předloženého výzkumu v etice se jeví jako nosný směr, který vytyčili B. C. Birch (1991) a R. E. Murphy (1996) svým důrazem na formování charakteru. Již tento důraz je pozoruhodným impulzem pro soudobou diskusi o etické problematice. Je ve stávající etice a křesťanské etice formování charakteru vnímáno jako legitimní a žádoucí? A na druhou stranu: je zbytečné? V souvislosti s výsledky předloženého výzkumu se otevírají zajímavé otázky. Jak mohou různé druhy jazyka morálky ovlivnit formování charakteru? Jaké jsou v tomto směru silné stránky a slabiny každého z uvedených druhů? A konkrétně, jaké možnosti se nabízejí při používání etických typů? Specifický charakter jazyka etických typů, otevírá, podle mne, i specifické možnosti působení na charakter adresáta, a tedy i pozoruhodné možnosti užití v soudobé etice. Jako příklad zdařilého užití jazyka etických typů uvedu působivou reklamní kampaň proti rasismu a xenofobii nazvanou „Be Kind to Your Local Nazi“. Tuto kampaň uvedla v České televizi v letech 2001–2002 společnost „Člověk v tísní při České televizi“. Jejím hlavním hrdinou byl negativní etický typ „obecního nácka“, který byl autory sarkasticky zesměšňován.

Jsem přesvědčen o tom, že další studium jazyka etických typů a jeho kultivace přispěje nejen k rozvoji etiky Starého zákona a etiky jako vědní disciplíny, ale může podstatně obohatit i soudobou etickou tvorbu, a tím i společenskou morálku.

Použitá literatura:

ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Praha: Zvon, 1994.

BARTON, J. *Ethics and the Old Testament*. Harrisburg: Trinity Press International, 1998.

⁸⁴ Jsou to mudroslovná vyprávění PŘ 7,6–23 a PŘ 24,30–34.

⁸⁵ Graf ukazuje počet veršů.

- BIRCH, B. C. *Let Justice Roll Down: Old Testament Ethics and Christian Life*. Louisville: W/JKP, 1991.
- CRENSHAW, J. L. Method in Determining Wisdom Influence upon "Historical" Literature (1969). In: IDEM. *Urgent Advice and Probing Questions: Collected Writings on Old Testament Wisdom*. Atlanta: Mercer University Press, 1995, p. 312–325.
- CRENSHAW, J. L. Prohibitions in Proverbs and Qohelet (1993). In: IDEM. *Urgent Advice and Probing Questions: Collected Writings on Old Testament Wisdom*. Atlanta: Mercer University Press, 1995, p. 417–425.
- CRENSHAW, J. L. Wisdom and Authority: Sapiential Rhetoric and Its Warrants (1982). In: IDEM. *Urgent Advice and Probing Questions: Collected Writings on Old Testament Wisdom*. Atlanta: Mercer University Press, 1995, p. 326–343.
- CRENSHAW, J. L. Unresolved Issues in Wisdom Literature. In: BALLARD, H. W. jr.; TUCKER, W. D. jr. *An Introduction to Wisdom Literature and the Psalms*. Atlanta: Mercer University Press, 2000, p. 215–227.
- DELKURT, H. *Ethische Einsichten in der alttestamentlichen Spruchweisheit*. Neukirchen: Neukirchener, 1993.
- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 2000.
- FLOSSMANN, K. *Moudrost ve Starém zákoně*. Praha: Česká katolická Charita, 1989.
- FRYDRYCH, T. *Living under the Sun: Examination of Proverbs and Qoheleth*. Leiden: Brill, 2002.
- HAUSMANN, J. „Weisheit“ im Kontext alttestamentlicher Theologie: Stand und Perspektiven gegenwärtiger Forschung. In: JANOWSKI, B. *Weisheit außerhalb der kanonischen Weisheitsschriften*. Gütersloh: Gütersloher Verlag, 1996, S. 9–19.
- JANZEN, W. *Old Testament Ethics: A Paradigmatic Approach*. Louisville: W/JKP, 1994.
- JOÛON, P.; MUROAKA, T. *A Grammar of Biblical Hebrew I–II*. Roma: Ed. Pontificio Istituto Biblico, 1993.
- KIDNER, D. *The Wisdom of Proverbs, Job and Ecclesiastes*. Downers Grove: IVP, 1985.
- KOCH, K. Gibt es ein Vergeltungsdogma im Alten Testament? *ZTK* 52, 1955.
- KOLÁŘ, P.; SVOBODA V. *Logika a etika: úvod do metaetiky*. Praha: Filosofia, 1997.
- KOVACS, B. W. Is There a Class-ethic in Proverbs? In: CRENSHAW, J. L. *Essays in Old Testament Ethics*. New York: KTAV, 1974, p. 171–189.
- McKANE, W. *Proverbs: A New Approach*. Westminster: 1970.
- MURPHY, R. E. Wisdom – Theses and Hypotheses. In: GAMMIE, J. G. *Israelite Wisdom: Theological and Literary Essays in Honor of Samuel Terrien*. Missoula: Scholars Press, 1978, p. 35–42.
- MURPHY, R. E. Recent Research on Proverbs and Qohelet. *Currents in Research: Biblical Studies* 1, 1993, p. 120–140.
- MURPHY, R. E. *The Tree of Life: An Exploration of Biblical Wisdom Literature*. 2nd ed. Grand Rapids: Eerdmans, 1996.
- MURPHY, R. E. *Proverbs*. Nashville: Thomas Nelson Publishers, 1998.
- NEL, P. J. *The Structure and Ethos of the Wisdom Admonitions in Proverbs*. Berlin: de Gruyter, 1982.

- NOVOTNÝ, T. *Teologie knihy Přísloví: aneb Jak odpovědět hlupákovi*. Praha: b.n., 1988.
- OTTO, E. *Theologische Ethik des Alten Testaments*. Stuttgart: Kohlhammer, 1994.
- PRUDKÝ, M. Moderní komplexní nástroj ke studiu Písma. *Teologická reflexe* 1, 2000, s. 90–95.
- RAD, G. von *Weisheit in Israel*. 7. Aufl. Neukirchen–Vluyn: Neukirchener, 1970.
- RICKEN, F. *Obečná etika*. Praha: Oikúmené, 1995.
- ROGERSON, J. The Old Testament and Christian Ethics. In: GILL, R. *Cambridge Companion to Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 29–41.
- WALTKE, B. K. The Book of Proverbs and Old Testament Theology. *Bibliotheca Sacra* 136, 1979, p. 302–317.
- WALTKE, B. K. The Authority of Proverbs. *Presbyterion* 13/2, 1987, p. 65–78.
- WALTKE, B. K.; O'CONNOR M. *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. Winona Lake: Eisenbrauns, 1990.
- WESTERMANN, C. *Forschungsgeschichte zur Weisheitsliteratur 1950–1990*. Stuttgart: Calwer, 1991.
- WRIGHT, C. J. H. The Ethical Authority of the Old Testament: A Survey of Approaches (1992). In: IDEM. *Walking in the Ways of the Lord: The Ethical Authority of the Old Testament*. Downers Grove: IVP, 1995, p. 69–116.